

TAŞIN TOPRAĞIN ARŞİVİ

AHMET A. ERSOY

Başlangıçtadır sonum. Sırası ile
Evler yükselir ve yıkılır, parçalanır, genişler,
Ortadan kaldırılır, yok edilir, onarılır ya da yerlerinde
Açık bir alan ya da bir fabrika veya bir kestirme
yol belirir.
Eski taştan yeni binaya, eski ahşaptan yeni
yangınlara
Eski yangınlardan küllere ve küllerden toprağa
Zaten et, tüy ve dışkı olan,
İnsan ve hayvan kemiği, mısır sapı ve yaprak
olan toprağa.

—T.S. Eliot, “East Coker,” *Four Quartets*

I . TOPRAK

T.S. Eliot’un et, tüy ve dışkının alaşımı olarak gördüğü, ev olarak bildiğimiz şu ince ve dengesiz yerka- buğu: Hem sürekli deveren halindeki biyokütlenin, hem de mineral çökeltilerin sonsuzca katmanlaşması, üst üste katlanıp kaynaşmasıyla devinen ele avuca sığmaz karışım. Organik ve inorganik madde tarafın- dan sürekli dağlanıp damgalanan ayağımızın hemen altındaki bu toprak aslında zamanın katmanlaşmış tortusudur. İmlenmiş, çentilmiş, işaretlerle bezeli yüzeyleri, sanki uzun jeolojik süreçlerin, tekrar eden yaşam döngülerinin ve tesadüfi insan eylemlerinin çetelesini tutuyormuşçasına, gelmiş geçmiş tüm olay- ların tek mil bir kaydını sunar. Bu yüzden, bazı medya arkeologlarına göre yeryüzü, kesif dokusu içerisinde geçmiş eylemlerin ve zamanın sinyallerini taşıyan bir medya aracı olarak, yani devasa bir kayıt cihazı gibi düşünülebilir.¹ Buradan hareketle denilebilir ki kaz- mak asıl ve en temel arşiv çalışmasıdır; herhangi bir oyuğun derinleri bize zamanın en eski kayıtlarını iletir.

Bu fikir hiç de yeni ve devrimsel değildir aslında. On sekizinci yüzyıl düşünürlerinin öngörülleri ve daha sonra on dokuzuncu yüzyılda jeoloji, paleontoloji ve arkeoloji gibi modern tarihsel bilimlerin yükselişi, yaygın zaman algısında radikal bir değişimi de bera- berinde getirdi. Tarihsel yazın ve dinsel kozmolojiyi temel alan insan merkezli zamansallık vizyonunun ufukları, binlerce yıla değil, milyonlarca hatta mil- yarlarca yıl ile ölçülen “insan öncesi derin zamanın” şaşırtıcı enginliğini ortaya çıkaran keşiflerle epey bir genişlemişti.² İnsanlık geçmişinin, dünyanın uzun erimli çevresel tarihinin yalnızca kısacık bir kesimin- den ibaret oluşu, zamansal ölçeğe dair algıyı zorlayan müthiş bir değişim demektir. Bu yeni ölçeğin düşünü- lebilir, kavranabilir olması için eski retorik stratejiler ve metaforların devreye girmesi zaruridir. Dünya hak- kında öğrenilen bu yeni ve akıl almaz bilgiler ancak tarihçiler ve eski eser araştırmacılarının (*antiquari- ans*) varolan terminoloji ve yöntemlerinin uyarlanıp

yeniden düzenlenmesi ile anlaşılabilir ve kabul edilebilir hale geldi. Nasıl ki Klasik geçmiş, Yeniçağ aydınlarınca metinsel ve maddi kalıntıların çalışıl- ması sayesinde yeniden inşa edilmişti, dünyanın uzak tarihi de, yer altında saklı jeolojik ve arkeolojik işaret- lerin yakından okunması yoluyla ortaya çıkarılacaktı, hem de tüm dramatik canlılığı ve nedensel bağlantıla- rıyla birlikte. Toprağın derininde yuvalanmış jeolojik ya da paleontolojik buluntularla sikkeler, kitabeler ve arşivsel belgeler arasında yakın benzeşimler kuruldu. Topoğrafyası, tüm jeolojik katmanları ve fosilleri ile dünyanın varolan maddi varlığı, geçmişe dair verimli bir belgesel kaynak olarak çalışılmaya hazırды. Yeraltı ve yerüstündeki tüm kalıntı ve izler, modern bilimin analitik stratejileri ile sırlarının çözülmesini bekleyen evrensel bir arşiv oluştuyordu. İster ilkel yaratıkla- rın kalıntıları olsun, ister cansız, âtil ve yavaş jeolojik süreçlerin sonucu, isterse de insan ürünü, yerka- buğuna işlenmiş tüm yaralar ve imler pek çok şeyi açıklayabilme potansiyeline sahip rumuzlar olarak algılanmalıydı. Derin zamanın keşfinden sonra, jeo- loglar, paleontologlar ve arkeologlar yeni kahinler ola- rak, geçmişe dair kehanetlerde bulunacak mürşitler olarak kabul gördüler. Tüm yeryüzüne dağılmış maddi izleri bir araya getirecek, onların karmaşık işaret dilini çözecek, ve dünyanın şimdiye dek bilinmeyen, derin geçmişine dair sırları açık edecek uzmanlığa sahiptiler.

Bizler de doğal çevrenin radikal biçimde tarih- selleştirildiği bu yeni zaman tasavvurunun varisleri- yiz. Güncel olanın en eski ve köksel olanla bir arada var olduğuna, çok uzak ve çok yabancı bir geçmişin, gündelik yaşamımızı barındıran şu sıradan toprakta elle tutulur bir biçimde mevcut olduğuna dair algı, on dokuzuncu yüzyıla özgü tarihsellik bilincinin bize bir mirasıdır. Geçmiş odaklı bu yaklaşım (çağdaş gerçek- likten kaçınmayı öngören) nostaljik bir kaçışı içermez. Burada kastettiğim tarihsellik hissinin özünde olan, Kitty Hauser’in “arkeolojik imgelem” olarak tanımladığı, uzak geçmişin günceldeki maddi varlığı ve içkinliğine dair modern bir farkındalıktır.³ Yeryüzünü yoğun biçimde zamansallaştıran modern algı, bizi mekanın maddi ve tarihsel katmanlanışına çok daha duyarlı hale getirdi. Bu yeni zamansallık bilinciyle çevremiz, bize derin zamanın sık ve girift çizgileriyle şekillenmiş kesif bir örüntü gibi görünür. Kurak bir coğrafyaya yerleşmiş çıplak bir höyük, bizim için bir zamanlar ilk insanlar tarafından iskan edilmiş, tropik bitki örtüsü, egzotik hayvanları ve meyveleriyle capcanlı, muhtemel bir sit alanıdır. Şimdi fabrikalar ve otayollarla alt üst edilmiş kalkerden bir peyzaj, zamanın aşırı yavaş sayacında vuku bulan ağır ve dra- matik bir değişimi bize hatırlatan, özü taşlaşmış deniz canlılarından oluşan bir tortular yığındır. Derin bir

karşılıklı hissi güncel olanla ebediyi, uçucu olanla kalımlıyı birbirine bağlar.

II . ALAN

Göbekli Tepe Urfa şehri yakınında, kurak bir coğrafyaya yerleşmiş çıplak bir höyüktür. Arkeologlar tarafından yakın zamanda toprak altından çıkarılmış bir dizi devasa kireçtaşı sütunu içinde barındıran Neolitik bir kutsal alandır. Bu alan üzerinde yaptığı çoğul-medyalı arşiv çalışmasında fotoğraf sanatçısı Sinem Dişli, optik ve maddi temasla üretilen farklı türde belirtisel kayıt teknikleri ile çalışıyor.

Çalışmanın büyük bir kısmı fotoğraf işlerini içerirken, Dişli ayrıca fotojenik baskı (nesnelere ve yansımaların doğrudan kimyasal olarak duyarlı kağıtlara kaydedildiği cyanotype gibi) ve toprak kromatografisi gibi farklı kimyasal süreçleri de kullanıyor. Bu belgeleme çabasının merkezinde insan eli ya da doğa tarafından arazi üzerine bırakılmış türlü izler, kalıntılar ve örüntüler vardır. Bu izler birebir olayların ürünüdür; kısa ya da uzun vadeli eylemlerin kaydını tutarak boş bir peyzajı "yer"e dönüştürürler.

Dişli'nin Neolitik alan ve çevresi üzerine yaptığı işler derin zamana ve onun günceldeki içkinliğine dair güçlü bir duyarlılığın ürünüdür. Bu işler tüm Göbekli Tepe peyzajının maddi işaretlerinin yeniden yazıldığı, dizildiği ve zenginleştirildiği bir görsel deney olarak kurgulanmıştır. Katmanlaşmış zamanın görsel tanığı olan fotoğraf Göbekli Tepe'deki bu izlere belirginlik kazandırır. Bu çabanın nihai hedefi ise dünyevi maddenin; kireç, kil ve çakmaktaşının, zamanı nasıl kavrayıp ona şekil verdiğini, ve günün sonunda geçmiş olayların somut kalıbı olarak nasıl baki kaldığını göstermektir. Bu yüzden de Dişli yalnızca Neolitik zanaatkarların arkaik izleriyle, büyüleyici vahşi hayvan kabartmalarıyla ve anıtsal taşlarla ilgilenmez. Bir o kadar önemli olan başka bir şey de zamansal akışın günceldeki izlerini kayıt altına almaktır. Bu izler, arkeolojik bulguları sarmalayan alçı kalıpların boşluklarında, ya da yıllarca güneş ve toprağın izleriyle lekelenmiş kazı evi perdelerinin dokusunda karşımıza çıkar. Zamanın kalıntılarını belgeleyen adli bir çaba olarak fotoğraf, bu noktada arkeoloji ile yakın ilişki halindedir; ikisi de geçmişte kalmış olan ve ancak maddi tortularıyla var olan eylemlerin belgesel çetelesini tutar.

Göbekli Tepe'nin T-biçimli dikilitaşları yakındaki kireçtaşı ocaklarda yontulmuş ve Neolitik işçiler ve taş ustaları tarafından alana taşınmıştı. Bu taşıma işi de ciddi bir teknik ve organizasyonel yeti gerektiriyordu. Bin yıllar içinde, kutsal alanın birçok yerleşim katmanı bilinçli bir şekilde moloz ile kaplandı ve Göbekli Tepe höyüğü Neolitik doldurma yığınları üzerinde yükseldi. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında

bu yapay höyük arkeologlar tarafından kazıldığında, tarihsel molozun, yani kireçtaşı yontuları (Neolitik taş ocağı kalıntıları), toprak ve kemiklerden oluşan yığınların arasından pek çok insan yapımı eser, çakmaktaşı kaplar, öğütme taşları ve boncuklardan oluşan bir hazine kendini gösterdi. Dişli'nin kazı envanteri, alandaki uzun dönemli değişimlerin kesitini alarak oyuk-höyük-oyuk çemberinin (yani taş ocağı kazısı-moloz dolgu-arkeolojik kazı) hareketini takip ediyor. Fotoğraflar tarihselleştirici bir bakışla, şimdi ve burada olan ile çok uzakta kalan geçmiş arasındaki akışı ve geçirgenliği ön plana alıyor.

Derin zamanın yaşanılan çevredeki içkinliği ve varlığını sürdürüşü, çağdaş Urfalı taş ustalarının ellerinde hayat bulmuş *güllelerin* (geleneksel bir sokak oyununun taşan yontma misketleri) yakın plan görsellerinde en etkili biçimde gözlemleniyor. Gezegen benzeri mükemmel geometrileri ve ebruli iç-parıltılarıyla *gülleler* Göbekli Tepe'nin derin jeolojik geçmişinin zengin mineral dokusunu da içlerinde barındırıyor. Ama her şeyden öte, ebedi ve güncel arasındaki devamlı gidip gelişi kayda geçirerek günümüz ile geçmiş arasındaki temasa ve kesişime en çarpıcı şekilde tanıklık eden, Dişli'nin Göbekli Tepe peyzajı imgeleridir. Bu fotoğraflarda Neolitik peyzajın kendine özgü hatlarıyla yöresel topografyaya yapılan yeni müdahaleler birbirine hem karşıt hem de tamamlayıcı biçimde konumlanmıştır; kara bazalt molozu ile lekelenmiş yol kenarları, arazinin hendeklerle yarıldığı, tünel makinalarıyla oyulduğu taş işleme tesisleri, veya endüstriyel kireçtaşı ocaklarının kustuğu moloz tepelerden oluşmuş yeni bir coğrafya – derin geçmişin tatsız bir güncele sökün ettiği tüm bu alanlar fotoğrafın eşitleyici hassaslığı ile kayıt altına alınmıştır. Zamansal akışı yakalamak ve uzağı yakınlaştırmak için geliştirilen bir on dokuzuncu yüzyıl teknolojisi olarak fotoğraf, bu çok katmanlı tarihsel yoğunluğu dizinlemek için en uygun araçtır. Hatta maddi gerçeklik ile anlık ve dokunsal bir temasın ürünü olan fotoğraf ile zamanın maddi etkilerine uzun vadelerde maruz kalan dünyamız arasında temel bir eşdeğerlik olduğu bile iddia edilebilir. Yoğun bir görsel temasının fotokimyasal kalıntısı olarak fotoğraf, yaşamın yüzeydeki izlerini sonsuz detayla hapseder, ve bu özelliğiyle de yeryüzünün plastikliğini ve emiciliğini mikro ölçekte tekrar eder.

III . TARİH

Geleneksel tarih yazımı modellerinde olay akışı, çizgisel gelişime, ardışık nedensel bağlantılara ve söylemsel düzene sıkı sıkıya tabidir. Yerküreye nakş olunmuş milyarlarca yıllık maddi kayıtlarsa, derin zamanın ürettiği tüm detay ve karmaşasıyla, bu düzene meydan okur. Jeoloji, paleontoloji ve evrimsel biyolojinin

uzun dönemli birikimleri, düzensiz hızlar, dengesiz sıçramalar, sapmalar, ve ataletin de damgasını vurduğu bambaşka, daha saçaklı ve çetrefilli bir dünya tarihi modelini ortaya koyar. Örneğin günümüzde, primatları Homo sapiens'e bağlayan sabit ve çizgisel bir bağın olmadığı, insan evriminin sapmalar, türler arası geçişler, örtüşmeler ve çıkmaz sokaklarla dolu bir haritası olduğu biliniyor. Böylesine baş döndürücü bir çeşitlilik, birlik ve bütünlükten çok, tesadüf, arızılığı ve olumsuzluğu hesaba katan alternatif bir tarih vizyonunu talep eder. Derin zamanın çoğul izleri, çizgisel ve yönsel ilerleyen bir anlatının etaplarına hapsolünamaz. Burada artık, zamansal değişimin (Deleuze ve Guattari'nin "platolar" olarak tanımladığı) birbirine bağlı noktalar ve zincirlerden oluşan açık bir ağ üzerinde haritalandırıldığı daha dağınık ve eklemli tarih yazımı modellerine ihtiyaç vardır.⁴

Ham, çıplak görsel veriyi işleyen modern bir medya teknolojisi olarak fotoğrafın bilgiyi kaydetme, arşivleme ve iletme şekli konvansiyonel tarihin bilgi üretme yöntemleri ile uyumlu değildir. Fotoğrafın alt-yapısal mantığı, maddi gerçekliğin çoğulluğu ve kargaşasıyla doğrudan kurulan optik temasa dayanır. Bu özelliğiyle fotoğraf, tarihsel söylemin doğrusal semantik mantığıyla uyumlu değildir. Diğer bir deyişle, geçmiş bir anın maddi, fotokimyasal izlerini taşıyan fotoğraf, tarihin seçici ve homojenleştirici kalıbına oturtulamayacak kadar akışkan, dengesiz ve taşkındır. Bu sebeple de, tarihsel metinlerin aksine, fotoğrafın zaman ve hafıza ile ilişkisi cisimsel ve duyumsaldır, fiziksel dünya ile yoğun, dokunsal yakınlık temelinde şekillenmiştir. Zamanımızın tarihsel duyarlılığı en yüksek medya kuramcılarında biri olan Wolfgang Ernst'in fotoğrafçılığı yeni ve ileri teknolojiye sahip, ama yine de nesne odaklı bir tür eski eser merakı (*antiquarianism*) olarak nitelendirmesinin sebebi de bu olsa gerek.⁵

Fotoğraf bize geçmiş ile farklı bir ilişki kurma imkanı sunar. Yoğun yüzey detayı içeren fotoğraf, zamanın bıraktığı pek çok izi aracısız ve eş zamanlı olarak var eder. Fotoğrafta zamanın tüm katmanlarıyla birden örneklenişi, ve bir gözlem nesnesi olarak kalıcı biçimde sabitlenmesi, geçmişle bağlantımızı tarihin kalıplaşmış rutinlerinin ötesine taşır. Fotoğrafın hamlığı ve tabiatında var olan aşırılığı (buna "veride ifrat" diyebiliriz belki), geçmişin fiziksel izleri arasındaki türlü alış verişleri, ardışık olmayan bağları, beklenmedik karşılaşmaları bize fark ettirecek bir potansiyel taşır, ve dolayısıyla zamanın farklı katmanlarının birbirini içeriyor olduğu gerçeğine bizi daha bir alıştıırır. Bu bakımdan Sinem Dişli'nin Göbekli Tepe fotoğrafları alanın tarihine ilişkin varolan yaklaşımlara çarpıcı bir alternatif oluşturur. Bu fotoğraflar zamanı yeniden düşünmeye, çok katmanlı

birikimini ve alandaki dolaysız varlığını gözlemlemeye çağırır bizi. Göbekli Tepe'nin Neolitik katmanını çevreden soyutlayıp, tarihsel köklerini yeniden sabitlemek ve belgelemek yerine, hafızayı özgürleştirmeyi ve daha çoğullaşmış bir tarihin imkanlarını gözden geçirmeyi amaçlar. Günümüz Urfa'sının ve Neolitik Göbekli Tepe'nin taş ustalarının birbirlerini içerdiği ve dönüştürebildiği bu alternatif tarihte kireçtaşı, hem endüstriyel iştahın hem de Neolitik hürmetin nesnesidir. Tarihsel hafızayı çoğullaştırma ve genişletmeye yönelik bu yaklaşım, geçmişin tekil ve yekpare yorumlarının otoriter rejimlerce bize dayatıldığı bu çağda çok daha tazeleyici bir etkiye sahiptir. Neyse ki, tarihte hâlâ farklılığa ve ihtilafa yer var. Zira tarih, T. S. Eliot'ın dile getirdiği gibi, "kölelik de olabilir, özgürlük de."⁶

Ahmet A. Ersoy Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doçenttir, geç Osmanlı dönemi kültür tarihi üzerine çalışmaktadır.

NOTLAR

1. Bkz. Jussi Parikka, *The Anthrobscene* (Minneapolis: Minnesota University Press: 2015); ve Siegfried Zielinski, *Deep Time of the Media: Toward an Archaeology of Hearing and Seeing by Technical Means*, çev. Gloria Custance (Cambridge MA: MIT Press, 2006).
2. Derin zamana dair on dokuzuncu yüzyıl yaklaşımları üzerine, bkz: Stephen Jay Gould, *Time's Arrow, Time's Cycle: Myth and Metaphor in the Discovery of Geological Time* (Cambridge MA: Harvard University Press, 1987); ve Martin J. S. Rudwick, *Earth's Deep History* (Chicago and London: University of Chicago Press, 2014). Fotoğraf ve on dokuzuncu yüzyıl doğa bilimleri arasındaki ilişki için, bkz. Kathleen Davidson, *Photography, Natural History and the Nineteenth-Century Museum: Exchanging Views of Empire* (London ve New York: Routledge, 2017).
3. Kitty Hauser, *Shadow Sites: Photography, Archaeology, and the British Landscape 1927-1955* (Oxford: Oxford University Press, 2007).
4. Yerleşik devlet tarafından ileri sürülen otoriter ve çizgisel tarih modellerine "göçebe" bir alternatif sunan Deleuze ve Guattari platoyu, koşulların bir aktiviteyi nihai bir bütünlüğe ya da zirveye doğru yöneltmeden yoğun bir istikrar durumuna getirdiği bir süreç olarak tanımlıyor. Gilles Deleuze ve Félix Guattari, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, çev. Brian Massumi (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987).
5. Wolfgang Ernst, *Digital Memory and the Archive* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013).
6. T.S. Eliot, "Little Gidding," *Four Quartets* içerisinde (New York: Harcourt Inc., 1972): 63.